

Gunneria

64

Særtrykk

Birgitta Wik (red.)

SENTRUM - PERIFERI

*Sentra og sentrumsdannelser gjennom
førhistorisk og historisk tid*

*Den 18. nordiske arkeologkongress,
Trondheim 28.8.-4.9.1989*

TRONDHEIM 1991

DE GAMMELRUSSISKE BYERS OPPKOMST: HISTORIOGRAFI

DANIIL A. AVDUSIN

Universitetet i Moskva (Lomonosov-universitetet), Historisk fakultet, 119899 GSP, SU-Moskva

ABSTRACT

Avdusin, D.A. 1990. The Origin of old Russia Cities: Historiography. *Gunneria* 64: 81-98.

The paper is a summary of Soviet research on the origin of towns in Kievan Russia. The pre-revolutionary historian, V.O. Ključevskij was the first to study the problem, and stressed the Oriental-Slavic trade. B.D. Grekov, the founder of Soviet Marxist historiography, pointed out that the rise of a town is the result of a social separation of crafts from agriculture, i.e. the evolution of a class society. M.N. Tikhomirov published a comprehensive study of old Russian towns in 1956, and stressed the importance also of agriculture. The excavations in Novgorod opened the perspectives for the archaeological study of towns. Among recent scholars, the archaeologists A.V. Kuza and B.A. Timoščuk have made important contributions to methods for classifying different types of town, and by attempting to identify historical terms for towns with archaeological remains. Kuza emphasized the importance of additional agricultural produce in supporting a concentrated population, e.g. with material for trade and crafts. Timoščuk based his studies on collective Slavic settlements, and defined types of towns to try to recognize the different elements in archaeological finds. The author points out that the 9th century layers in 9th century towns are not preserved, as they are thin and easily disturbed. He rejects a theory by I.Ja. Frojanov that old Russian towns represent a development parallel to classical *polis*, as well as the application of H. Jankuhn's *vicus* theory. He stresses that Gnězdovo was a border trade post alien to the local ethnos. Finally, he points out that the early towns were an integrated part of the developing state and crafts, and that they originated from centers where taxes were redistributed.

INNLEDNING

De eldste russiske byers oppkomst har forholdsvis nylig tiltrukket seg forskernes oppmerksomhet, men denne retning i historisk forskning gjennomlever nå et stort oppsving som begynte med M.N. Tikhomirovs arbeid og de fine resultatene fra utgravningene i Novgorod. Kildematerialet er betydelig utvidet og omfatter nå ikke bare materialet fra Novgorod men også funn fra utgravningene i mange andre russiske byer. Det er lagt et solid grunnlag for utforskningen av deres

historie, kultur, dagligliv og andre sider av livet. Man kan si at de arkeologiske kildene nå har inntatt hovedplassen, særlig i studiet av de gammelrussiske byenes oppkomst.

KLJUČEVSKIJ: TEORIEN OM HANDELSBYENE

En av de første historikere som viet sin oppmerksomhet til dette viktige fenomenet i russisk historie, var V.O. Ključevskij (død 1911). Før ham var det på dette felt knapt noen forsker som hadde benyttet kildene så grundig.

Ključevskij anså byenes oppkomst som et resultat av fremgangen i slavernes orientalske handel som hadde begynt i det 8. århundre. Han antok at "disse store handelsbyenes oppkomst var fullføringen av den kompliserte økonomiske prosess som oppstod hos slaverne på deres nye bosetninger" (Ključevskij tenker på slavernes vandringer). Byene oppstod ifølge Ključevskij der handelen samlet seg, steder der produkter ble omsatt, og som fikk navnet "pogost", et ord som er i slekt med "gost'be", dvs. handel. På Ključevskijs tid regnet man det ikke som mulig at slavernes økonomi var en jordbruksøkonomi, og derfor regnet han med at det kom fangstfolk og birøktere til "pogosty". Med tiden utviklet disse produksjonssentraene seg til befestede steder, bevæpnede tilfluktssteder. Ključevskij fremhevet at hele omland var avhengige av sine hovedbyer. Byen styrte omlandet, og denne virksomheten førte ifølge Ključevskij til at det ble dannet fyrstedømmer som fikk navn etter sine sentra.

Denne logiske rekkefølgen handel-pogost-by-fyrstedømme kalles nå teorien om handelsbyene. Den vant gjenklang i arbeidene til en rekke senere historikere, hvorav M.N. Pokrovskij (død 1932) må nevnes. Uten å legge vekt på spørsmålet om byenes oppkomst hevdet han at "byene langs "den store vannveien" fra Olegs og Igors tid ganske enkelt var stoppesteder for kjøpmenn/røvere og mye nærmere knyttet til de utenlandske markedene dit disse kjøpmennene brakte sine varer, enn til omlandet i forhold til hvilket bybefolkningen var en typisk parasitt".

GREKOV: BYENES Plass I SAMFUNNSUTVIKLINGEN

B.D. Grekov var grunnleggeren av sovjetisk marxistisk historieforskning (død 1953). Han viste til Pokrovskijs utsagn, og skrev at han fant det nødvendig å komme med bestemte innvendinger mot det, men det kom aldri noen slike innvendinger. Å dømme etter Grekovs bok "Kievskaja Rus" (Grekov 1953: 95-110) regnet han byenes rolle som meget vektigere og viktigere, at deres betydning for den progressive utvikling av den unge staten var enorm, og at Pokrovskijs karakteristikk av byene var feilaktig.

Det er verd å merke seg at Pokrovskijs karakteristikk har vunnet gjenklang i enkelte nymotens teorier om byenes herkomst, men mer om det nedenfor.

B.D. Grekov påpekte at spørsmålet om den gammelrussiske byens oppkomst i sovjetisk litteratur for første gang ble stilt av S.V. Juškov (død 1952). Grekov gikk nøye gjennom Juškovs viktigste oppfatninger og fremhevet at Juškov "påpekte forbindelsen mellom byene og de omliggende jordbruksområder, og tok nøye for seg bysentrenes militære, finansiell-administrative og juridiske betydning". Samtidig skrev han at "Juškovs stammebyer vekker tvil hos meg: hvis det i en stamme hadde oppstått byer, så betyr det at stammen som sådan ikke lenger eksisterer. Altså ser det vel heller ikke ut til å kunne være tale om "stammebyer" som en egen type byer".

I Grekovs velkjente arbeid "Kievskaja Rus", som hevet sovjetisk vitenskap opp på et nytt nivå i den vitenskapelige vurdering av denne statens historie, ble det skissert løsninger på de viktigste spørsmål i dette store problemet, og det ble foreslått et program for den videre utforskning.

B.D. Grekov forstår byen som "et bosatt punkt, hvor det er en produksjons- og handels-befolkning, som i en eller annen grad er løsrevet fra jordbruket" (Grekov 1953: 98). Denne formuleringen var i noen tid utgangspunkt for den videre forskningen, - dens arbeidsinstrument. Den ble senere kritisert, utfylt og utvidet. Forskningen gikk i retning av å konkretisere krønike-omtalen av byen, fordi krønikene brukte denne termen i ulike betydninger. Det er neppe galt å si at på det stadium i forskningen med begrenset arkeologisk materiale (på grunn av utilstrekkelig omfattende feltarbeid), var det neppe mulig å gi noen nøyaktigere definisjon av en by.

Denne forskeren var den første som påpekte de viktigste trekk i en by som et administrativt, håndverksmessig, handelsmessig og militært sentrum. Her er ennå ikke byens funksjoner som et kultisk og kulturelt sentrum behandlet, det er ennå ikke ofret nok oppmerksomhet på befolkningskonsentrasjon som et nødvendig kjennetegn på en by. Senere ble disse bydannende kjennetegn kombinert av B.A. Rybakov. Alle disse funksjonene er nødvendige for en by, men de oppstår også på boplasser som ikke hadde bykarakter, selv om det ofte ikke var i fullt sett. Et ukomplett sett for en by er umulig, kjennetegnene er gjensidig avhengige for såvel den tidlige som den sene by. Termen by-"embryo" er gått inn i vitenskapen, men den er erstattet av ordet "protoby", som hadde bare to-tre byfunksjoner. Men, hvis det er en by, opptrer dens funksjoner uunngåelig i fullt sett.

De gammelrussiske byene ble dannet på ulike måter. En av de aller tidligste var at bonde-fellesskapssentra forandret seg til tidlig-urbane sentra. Men lagene i de eldste russiske byene gir ikke mulighet for å danne seg noe riktig bilde av deres sosiale struktur. Ikke bare Grekov, men også Ključevskij benektet muligheten for stamme-byer. Begge påpekte at byene ble dannet i en langvarig prosess: byene oppstod ikke plutselig. Grekov regnet klassesamfunnet som en betingelse for at byene skulle bli til, - uten det kunne ikke byen eksistere. Dette fører logisk til den slutning som er bekreftet av kildeanalysene, at prosessene for dannelsen av den gammelrussiske stat og de eldste byene gikk samtidig. Men det er betydelig uenighet om tiden for disse prosessene. Noen historikere fører

dem langt tilbake, til 5.-8. århundre, andre regner med at byene ikke eksisterte før slutten av det 10.-begynnelsen av det 11. århundre. Vi er enige med Grekov i at samfunnsutviklingen langt fra gikk jevnt over det enorme området som østslaverne hadde tilegnet seg, og legger til at en betydelig del av dette territoriet, og navnlig nordlige og nordøstlige områder, ble bosatt av østslaverne sent, i det 10.-11. århundre, og enda senere.

B.D. Grekov understreket at byen, uansett hva slag boplass den oppstod av, alltid var et resultat av den samfunnsmessige deling av arbeidet, dvs. på det stadium i utviklingen da håndverket ble adskilt fra jordbruket. Det er alminnelig mening at den kraft som skilte ut byen og satte den i motsetning til landsbygda, var håndverket som var skilt fra jordbruket. Denne kraftens eksplosive styrke førte til at stamme-relasjonene ble ødelagt. Håndverk og varebytte, senere handel, var gjensidig avhengige av hverandre.

Grekov refererte til B.A. Rybakovs undersøkelse (Rybakov 1948) og påpekte at Rybakov oppsporde oppkomsten for det russiske håndverk i det 4. århundre. Hvordan Grekov forholdt seg til denne lite sannsynlige datering, vet vi ikke. Hjemmeproduksjon eksisterte hos slaverne fra det øyeblikk de dukket opp på den historiske arena, men for oss er ikke bare håndverket viktig, men det utskilte håndverk.

Grekov fulgte Ključevskij i at allerede de eldste byene ifølge krønike-opplysningene var sentra for store territorier, og forsterket denne tanken ved å påpeke at kronikøren forestilte seg en styringsorganisasjon nettopp gjennom bysentrene, men han forklarte ikke det konkrete innhold i forbindelsen mellom by og land. Det er svært viktig at Grekov påviste den ledende rolle jordbruket hadde i økonomien i det gamle Rus'-riket. S.V. Juškov var mer interessert i forbindelsen mellom byen og de omkringliggende jordbruksområdene. Juškov skrev for eksempel, at i byene fantes de forråd av produkter som kom fra fyrstehusholdningen. Det var i hovedsak jordbruksprodukter. Juškov pekte på byenes betydning som administrative sentra, og også på noen andre byfunksjoner som Grekov senere skrev om.

TIKHOMIROV: BYOPPKOMST, ØKONOMISK UTVIKLING OG FEUDALISERING

Det klassiske arbeid om vårt tema er fortsatt M.N. Tikhomirows bok om gammelrussiske byer (Tikhomirov 1956). På grunnlag av et stort antall skrevne kilder gikk han gjennom problemet med oppkomsten til de gammelrussiske byene, deres betydning i staten, og han påviste deres indre struktur og studerte borgernes kamp for sine privilegier. Mest kjent er Tikhomirows oppfatning om at "den virkelige kraften som fremkalte oppkomsten av de russiske byene, var utviklingen av jordbruk og håndverk innen økonomi, av feudalismen når det gjelder samfunnsforhold (Tikhomirov 1956: 64). Bokens forfatter forklarer og underbygger omhyggelig de mange retninger som er omfattet i den definisjonen. Moderne

historikere som bygger på Tikhomirows antagelser, finner og undersøker stadig nye perspektiver i denne presise konklusjonen. Men vanligvis peker de fremfor alt på utviklingen av håndverket som årsaken til at byene oppstod. Den andre økonomiske betingelsen - utviklingen av jordbruket, er adskillig mindre undersøkt, særlig når det gjelder det gjensidige forholdet mellom by og jordbruksomland.

RYBAKOV: POGOSTY OG VEITSLER

B.A. Rybakov (1979) gjorde oppmerksom på studiet av de veiene "poljud'e" fulgte. "Poljud'e" er den måte Kiev-fyrstene samlet skatt på (tilsvarer veitsle. O.a.). Han utvikler Ključevskijs tanke og kommer til den konklusjon at ruten for "poljud'e" ikke var tilfeldig, men fastlagt på forhånd og mer eller mindre fast. Langs reiseruten spilte "pogosty" en viktig rolle. Dit brakte den stedlige befolkning de jordbruksproduktene som utgjorde skatten. Mange av disse små borgene utviklet seg, etter Rybakovs oppfatning, senere til byer, hvorav noen er omtalt i krønikene. En slik byutvikling er mulig, men den er bare et enkelttilfelle i denne mangslungne prosessen.

NOVGORODS BETYDNING OG GRENSENE FOR ARKEOLOGIENS MULIGHETER

Etter M.N. Tikhomirows bok er det kommet ut nye, verdifulle studier, hvoriblant bøker av M.K. Karger, M.G. Rabinovič, V.V. Mavrodin, T.N. Nikol'skaja, A.M. Sakharov, A.V. Kuza og mange andre, som direkte eller indirekte undersøker problemene med den gammelrussiske by. Verkene utgitt av den arkeologiske ekspedisjon i Novgorod har spilt en særlig rolle siden de gir et eksempel på et vidtfaende og dyptgående studium av byproblematikken, deriblant av perioden da de første byene oppstod i Rus'-riket.

Alle historiske funksjoner som en by har, gjenspeiles i det arkeologiske materialet. Selv om det i de færreste gammelrussiske byer er funnet lag fra det 9. århundre, er det ingen tvil om at de ti 800-tallsbyene som er nevnt i krøniken, eksisterte i det århundret. Som vi senere skal se, var det mange flere. Flaten i de opprinnelige bosetningene var sannsynligvis svært liten, og siden den var det sted som var best egnet for bosetning (ellers ville den ligget et annet sted), så ble det nedbygget gjennom århundrene. Det eldste kulturlaget ble på den måten omgravet slik at det er vanskelig å finne spor etter det.

Novgorod er bedre arkeologisk undersøkt enn andre byer, og den er under fortsatt utgravning. Novgorods rolle i russisk historie er enorm. Den ble ikke plyndret av mongol-tatarene, og den har bevart krønikene sine. Alt dette gjør det mulig å kombinere skrevne og arkeologiske kilder. Som et resultat er Novgorods økonomiske og politiske liv mer fullstendig kartlagt enn i mange andre russiske byer. Men man må huske at Novgorod var en bojar-republikk, og at dens republikanske styresett satte sitt preg på byens og statens liv. I sør derimot, i Kiev, oppstod

det et monarkisk styresett, og derfor kan mange slutninger om Novgorod ikke overføres dit.

Men hverken Novgorod eller Kiev eller andre gammelrussiske levende byer kan imidlertid gi materiale om sin oppkomstshistorie som bosetninger av bytype fordi disse byene mangler lag fra det 9. århundre. Den første perioden i bydannelsen er foreløpig utilgjengelig for arkeologens spade, og de historiske oppfatninger av den er ofte spekulative og hypotetiske. Lag fra det 10. århundre er derimot godt kjent i Novgorod og en rekke andre byer, og de gir gjenstander og bygninger som allerede er karakteristiske for bosetninger av bytype. Med svært lav likhetsgrad har man prøvd å sammenligne disse gjenstandene med funn fra gravhauger, men heller ikke byggingen av midtrussiske gravhauger kan dateres tidligere enn det 10. århundre.

Derfor har vi praktisk talt ikke materiale fra de første 800-talls bosetningene som kunne ha vært nevnt i krønikene. Bare byer som oppstod i nord på innfødte boplasser, gir et lag som til en viss grad er slavisk, samt gjenstander fra det 9. århundre, men disse byene utviklet seg på en annen måte enn de "rent" slaviske. Således gjenstår det å undersøke lovmessighetene i tilblivelsen av de gammelrussiske byene på grunnlag av de navnløse boplassene: befestede og åpne boplasser*.

KARLOV: PROTOBYENES PROBLEMATIKK

En artikkel av V.V. Karlov er interessant idet den beveger seg på flere plan og drøfter spørsmålet om hvordan den gammelrussiske byen oppstod. Vi skal bare trekke frem noen oppfatninger om de såkalte bydannende faktorer. Om "protobyene" skriver Karlov: "Til forskjell fra den allerede dannede by hadde den tidligurbane boplass bare enkelte bydannende kjennetegn. I den tidligfeudale periode i historien må man blant disse kjennetegnene inkludere først og fremst to, som skiller byene, "embrya", fra andre slags boplasser: det er befestningsanlegg rundt boplassen og et handels- og håndverks-lag i befolkningen" (Karlov 1976: 37). Denne formuleringen reiser tvil. For det første har Karlov påpekt ikke to, men tre funksjoner, fordi håndverk og handel er to ulike funksjoner. For det andre forutsetter eksistensen av en militær funksjon at det fantes en hærfører, og til en viss grad, en administrator. Man kan også gå ut fra at en boplass av bytypen hadde et eller annet kultsted, om enn primitivt, og at det var kultsentret for den stedlige befolkning i den nærmeste omegn. De kulturelle funksjoner på enhver boplass stod i nærmeste forbindelse og avhengighet av størrelsen på kollektivet. En bosetning av bytypen som hadde en adskillig større befolkning enn en vanlig landsens boplass, må ha hatt merkbare kulturelle funksjoner, siden det allerede var et kulturelt sentrum. Det betyr at en "protoby" hadde alle bydannende kjennetegn, og at den ikke skilte seg fra den "utviklede" by fordi settet var fullstendig eller ufullstendig.

V.V. Karlov støtter med rette de forskere som peker på mangfoldet i krønikenes terminologi når de omtaler bosetninger. I krønikene er det både byer, steder,

borger, hus og andre termer, som man må tro betegnet egne slags bosetninger**.

Mot dette differensierte mangfold står den tilsynelatende ensartethet i de arkeologiske restene av boplassene. Her oppstår det enda en vanske: man må bestemme hvilket kollektiv som bodde på denne eller hin lokalitet: slekt, "verv", mir, dym" etc. Oppgaven virker uløselig.

Uten en vitenskapelig sosial typologi over de befestede boplassene er en slik identifikasjon umulig. Det er flere ganger gjort forsøk på slik klassifisering, men prinsippene som er lagt til grunn, har vært uheldig valgt, og det kom ikke frem noen identifikasjon av minnesmerkene med termene i krøniken. Erfaringene av et slikt arbeid har imidlertid hatt en viss nytte og har vært tatt i betraktning ved senere forsøk.

I begynnelsen av 1980-årene fikk forskerne seg forelagt to klassifikasjoner hvor data fra skrevne og arkeologiske kilder er sammenstilt. A.V. Kuza hadde undersøkt de bydannende kjennetegn etter de periodene da de gammelrussiske byene eksisterte. Periodene var fastlagt på grunnlag av et komplekst studium av kildene. Det var følgende perioder: 9.-primo 11. århundre; 11.-primo 12. århundre; medio 12.-medio 13. århundre.

Den følgende analysen av omfanget på de befestede boplassene, størrelsen på befestet område, kronologi og typologiske data gjorde det mulig å skille ut grupper av like fornminner. Størrelsen på det område som var beskyttet av forsvarsverker, viste seg å være den viktigste indikator på likhet, men for levende byer er det vanskelig å bestemme dette (Kuza 1983: 24).

Videre er det funnet arkeologiske karakteristika for hver av de nevnte periodene. Eksempelvis: Handel: funn av import, vektdele, vektlodder, mynter og myntbiter; Militærvesen: funn av angrepsvåpen, rustninger, utstyr for hest og rytter; Indre topografi: oppkomst av adelsgårder, differensiering av boliger i ulike områder, etter størrelser og innretning.

Og så videre. Kuza har åtte slike rubrikker. Det kom frem tre kategorier av fornminner etter størrelsen på det befestede arealet: under 1 hektar, 1-2,5 hektar, over 2,5 hektar.

Ved å sammenstille disse teoretiske oppdelingene med data fra konkrete arkeologiske fornminner, fastslo A.V. Kuza at foruten de byene som krøniken nevner, har i det minste 143 befestede boplasser fra det 10.-13. århundre kjennetegn på en by. Navnene på disse stedene rakk ikke å komme inn i krønikene før mongolene ødela dem. Det er særdeles symptomatisk at det er funnet steinkirker bare på lokaliteter med et befestet område som er over 2,5 hektar, og at det bare her er funnet herregårdsbygninger som er typiske for en by. Den betydelige størrelsen på det befestede området vitner også om en tett befolkning, hvilket er et viktig kjennetegn på en by.

I 1989 kom det posthumt ut en bok av A.V. Kuza (1989). Der anvendte han sin metode til å studere de små gammelrussiske byene.

For fullstendighetens skyld må det nevnes enda et viktig moment i karakteristikken av denne forskerens arbeid, som han selv gjorde oppmerksom på, nemlig definisjonen av den gammelrussiske by. Til grunn for formuleringen la Kuza O.G. Bol'sakovs definisjon, der denne skrev at en by er et bosatt punkt hvor merproduktet konsentreres og fordeles. Etter Bol'sakovs mening ble skatter og jordrente konsentrert i byen, og der foregikk redistribusjonen av disse midlene ved utbetaling av lønn, i monumentalbyggeri og ytre handel (utenrikshandel).

A.V. Kuza anså med rette denne formelen for utilstrekkelig og utfylte den med noen tilføyelser slik at den fikk følgende form: en gammelrussisk by er et fast bosatt punkt hvor en mengde merprodukt fra et vidstrakt område ble konsentrert, bearbeidet og redistribuert.

Meningen med disse tilleggene er følgende: For det første er byen som en fast bosetning et motstykke til midlertidige bosetninger hvor det ble samlet skatt. For det andre, skatteinnsamling fra vidstrakte områder viser at byen hadde forbindelse med en stor "volost" (område) og ikke bare med det nærmeste jordbruksomland. Riktignok begikk Kuza en unøyaktighet da han skrev at han fastsetter forskjellen mellom en by og et feudalt gods, - en borg. Saken er nemlig den at i Rus'-riket oppstod ikke borgene (stamgodsene) før slutten av det 11.-begynnelsen av det 12. århundre. Dette forbeholdet er, som vi senere skal se, svært vesentlig. For det tredje, ved å innføre produktbearbeidelse i formelen understreket Kuza byens håndverkskarakter. Her er det nok på sin plass å si at de tidlige byene ennå ikke var i stand til å bearbeide hele merproduktet, og dette gikk til det ytre marked (Kuza 1983: 12).

Siden byen er et sosial-økonomisk fenomen, kan ikke adskilte kjennetegn være indikator for eksistensen av en gammelrussisk by, selv om de spilte en vesentlig rolle i livet på en slik bosetning. Karakteristikken av en by uttømmes ikke, hverken av et utviklet jordbruksomland eller eksistensen av dreid keramikk (selv om det vitner om at håndverket var skilt ut fra jordbruket) eller av befestninger eller andre trekk, tatt hver for seg. Alle jordbruksbosetningene, fellesskapsbosetningene, befant seg jo under omtrent samme forhold. For eksempel finner man rundt de fleste av dem spor etter befestninger av en eller annen konstruksjon, og i sin tid kommer dreieskiven over alt. Men langt fra alle ble byer. Her må man ha for øye at håndverket i mangt bestemmer de karakteristiske trekk ved byen. Som Kuza skrev, er ikke en by et automatisk resultat av selvutviklingen av håndverket. Som man nå antar (Kuza 1983: 11) oppstår byen som et resultat av en komplisert utvikling av et klassesamfunn, hvor det måtte samle seg opp tilstrekkelig mengde merprodukt som var samlet fra jordbruksbefolkningen i form av skatter og avgifter. Dette produktet står bak byen, står bak den korporative eller personlige feudale administrasjon som utviklet seg i den. Økningen av antall byer, deres utvikling, størrelsen på hver enkelt, står i direkte avhengighet av det merprodukt som var skaffet til veie fra jordbruket.

Byen samler ikke bare merproduktet for å konsentrere det, men også for å realisere det. Etter å ha sikret seg en viss mengde av jordbruksproduktene som var innsamlet som avgifter, bøter, legale avgifter, toll osv., gav representantene for den gryende feudalklasse en del av dem til hirden, til håndverkerne for bearbeiding, eller de brukte dem som varer i handelen med andre folk.

I begynnelsen av 1980-årene kom det ut en rekke arbeider av B.A. Timoščuk om kollektivboplassene hos øst-slaverne, som han sammenfattet i sin doktoravhandling fra 1989.

Allerede for lenge siden har sovjetisk arkeologi hevdet at grunnlaget for byene var de primitive kollektive bosetningene, men det har vist seg å være en svært vanskelig sak å knytte dette synspunktet til en konkret form for arkeologiske lokaliteter. I tillegg til de ovenfor nevnte manglene i de gamle klassifikasjonene må legges at når det gjelder typologier av boplasser, har arkeologene fulgt etnografene som deler dem i klynge-, ring- eller linje-plan. Denne metoden har gitt arkeologien lite. Ensartede befestede og åpne boplasser fikk ulik vurdering. Således kaller enkelte arkeologer de slaviske befestede boplassene fra det 8.-9. århundre (sørslaviske, det fantes på den tid ikke slaver i nord) for rester av kollektivsentra/fellesskapsentra, andre kaller dem rester av feudalborger, mens atter andre kaller dem rester av ætte-boplasser. Uenigheten om når slaverne kom til de ulike områder i Øst-Europa, har ennå betydning for løsningen av spørsmålet. Timoščuks arbeid er et forsøk på en typologi av førklasse- og klassesamfunnet, slik at det kan bli mulig å nå frem til en vitenskapelig bestemmelse av forbindelsene mellom boplasser av førurbane og urbane typer.

I svært generelle trekk er Timoščuks metodikk slik: På befestede og åpne boplasser kan man finne groper som tolkes som spor etter bolighus, som også er bekreftet av utgravninger. Det ble observert at gropene alltid danner samlinger og ligger i en bestemt orden. Ærkjennelsen av at gropene, dvs. husene, lå i en regelmessig orden, gjorde det mulig å konstruere en komplisert boplass-klassifikasjon. For å få til det, måtte man datere boligene, hvilket var mulig på grunnlag av keramikken og stratigrafien. Som et andre klassifikasjons-kjennetegn tok man befestnings-systemet: plan og konstruksjon. Et tredje kjennetegn var boplassens beliggenhet i den aktuelle samling boplasser.

Som et resultat delte Timoščuk de åpne boplassene etter størrelsen på boplassarealet i fire grupper, etter planløsningen også i fire grupper, og etter form og konstruksjon på befestningene i flere grupper. Underveis måtte enkelte vansker overvinnes. For eksempel eksisterte enkelte befestede boplasser lenge og over flere kronologiske perioder, og underveis forandret alle indikatorer seg. Det ringe antall totalgravde boplasser er en vesentlig vanske. Etterpå ble disse kjennetegnene korrelert. Det ble definert fire grupper boplasser.

De sosiale definisjonene var de vanskeligste. Her er et skjematisk eksempel: De tidlige boplassene av korčak-typen var små, befestet bare av naturen. Boligene var kvadratiske, halvveis nedgravde og med steinovn i sentrum. På hver boplass

var det opptil 10 slike. De småfamiliene som bodde i dem førte felleshusholdning, hvis en dømmer etter at økonomi-bygningene (kornlagre, kjellere, skur) er konsentrert i egne komplekser ved siden av boligene. Fra det 8. århundre begynte befolkningen i disse områdene å vokse raskt, hvilket forklares av oppsvinget i slavernes økonomiske utvikling, noe som fremfor alt sees i stigningen i jordbruket. Arkeologisk sees det i at arden fikk jernskjær, noe som viser overgangen fra svedjebruk til pløyebruk. Jorden blir bedre bearbeidet, avlingen øker. Økningen i arbeidsproduktiviteten frigjør en viss mengde arbeidskraft fra jordbruket, og dette sammen med utviklingen av hjemmeproduksjonen skaper de økonomiske og tekniske forutsetninger for oppkomsten av håndverket og fører til at dreieskiven kommer. Boplassene blir større, de har ikke lenger felles økonomi-områder. Det viser seg tegn på at produksjonen individualiseres. Dette oppsvinget er forbundet med de sosiale prosessene som foregikk i det slaviske samfunn. Man antar at det gjenspeiler dannelsen av territorial-kollektivet/territorial-fellesskapet.

Der er en interessant gruppe med store åpne boplasser der boligene ligger omkring store plasser, - gårder. Der er også en annen gruppe, der det ikke er slike store gårder, men hvor det skiller seg ut individuelle gårder. Disse åpne boplassene er ikke samtidige og danner en rekke fra dem med 10-15 gårder, - som åpenbart tilsvarer et kollektiv/et fellesskap, til boplasser der det bodde en liten familie med felles husholdning.

På grunnlag av grupperingen av gårdene på de åpne boplassene i en gruppe deler Timoščuk dem opp i familiefellesskap på ulike utviklingsstadier.

Denne sosiale klassifikasjon av de befestede boplassene bygger på stabile kjennetegn, dvs. stadig gjentagne. De må være sammenlignbare, dvs. befinne seg på samme klassifikasjonsnivå.

Følgende av de typene befestede boplasser som Timoščuk skilte ut, er av interesse for oss: tilfluktsborger, administrative sentra og feudale sentra. Tilfluktsborger er kjent hos østslaverne fra det 7. århundre e.Kr. Eksempler: den befestede boplassen Zimnoe i Volynia; Khotomel' i Belorussia.

Langs innsiden av murene på tilfluktsborgene ligger det en stor bygning, et langt hus. B.A. Rybakov, B.A. Timoščuk, Ju. V. Kukharenko og andre forskere regner dem som en "kontine", som er beskrevet i de tyske krønikene. "Her foregikk borgernes rådslagninger og møter; her samlet de seg på bestemte dager for å drikke, spille og diskutere sinesaker", skriver kronikøren. Det vanlige inventaret i "kontinene" var krakker og bord. Andre tjente som oppbevaringssteder for ættens kostbarheter og felles forråd. Man antar at "kontinene" og de befestede borgene der de var bygget, var sentra for befolkningens samfunnsliv.

Ved siden av tilfluktsborgene ligger det åpne boplasser. Der levde etter inventaret å dømme hirdmennene/jordbrukerne som dyrket jorden og når det trengtes, sloss. De voktet sannsynligvis på fellesskapsentret og stammens kostbarheter.

Hovedfunksjonen var forsvar: til tilfluktsborgen kom befolkningen i tilfelle krigsfare. Eksempel: borgen Revnoe i Černovicy-området i Ukraina. Man antar at "grada", byene, hvor drevljanene ble sluttet inne under Ol'gas beleiring, var tilfluktsborger. Ol'ga beleiret dem lenge og greide å ta dem bare med list. Det betyr at de var godt befestet.

De befestede boplassene som var administrative-økonomiske sentra, fantes over alt, men de er best utgravd ved Dnestr. Som kartleggingen har vist, ligger de i grupper. Et eksempel er en gruppe boplasser ved Černovka, Černovicy-området i Ukraina. Det ligger åtte boplasser ved siden av et gravhaugfelt som ser ut til å ha vært for innbyggerne på alle boplassene. Stedet er omgitt av høye, skogdekte høydedrag som danner de naturlige grensene for området. På boplassen Černovka-2 er det gravet ut 150 halvnedgravde boliger, foruten verksteder og 17 ovner for anrikningsbrenning av jernmalm. På andre boplasser i den samme boplassgruppen er det ikke spor etter verksteder, noe som gir grunnlag for å tro at Černovka-2 var det økonomiske sentrum i dette territoriale ætte-forbundet og forsynte hele befolkningen i denne boplassgruppen med håndverksprodukter. På boplassen Černovka-2 bodde også adelen. Kanskje forklarer dette den perfekte befestningen av boplassen.

Det er funnet verksteder i to andre boplassgrupper, noe som viser en viss - begynnende - spesialisering av håndverket, da håndverkerne sluttet å være universalhåndverkere som laget alle slags gjenstander. Nivået i utviklingen av håndverket var nokså høyt. Kollektive håndverksbosetninger var noe helt nytt som oppstod i østslavernes sørlige områder ved overgangen mellom to kulturer: korčak og luka-vrubleveckaja, dvs. i 7.-8. århundre. Ved overgangen mellom 8. og 9. århundre oppstår myntsirkulasjonen hos østslaverne.

STATSDANNELSE OG BYOPPKOMST

De sosial-økonomiske endringene vi har fulgt, viser at ættesamfunnet hadde gått over i en avgjørende etappe i sin utvikling, eller mer presist, i sin eksistens. Ættesamfunnets epoke var slutt og staten oppstod hos østslaverne, og dermed begynte, som allerede sagt, byene å bli til. Før det 8.-9. århundre var det hos disse stammene ikke forutsetninger for at de skulle oppstå. Tidligere kunne ikke en eneste russisk by oppstå, heller ikke Kiev, hvis tilbakedatering til det 5. århundre er uvitenskapelig. Dens oppkomst er underlagt de generelle lover i oppkomsten av de østslaviske byer og kan ikke føres lengre tilbake enn til slutten av det 8. århundre. Denne dateringen er heller ikke fullstendig bevist, fordi den støtter seg på dateringen av romny-keramikken, og romny-kulturen oppstod sannsynligvis ikke før begynnelsen av det 9. århundre. Kiev kunne ikke være en oase i en ødemark.

I nordlige og nordøstlige deler av Øst-Europa er der ingen grunn til å anta at det var slaver før det 9. århundre. Derom taler hverken skrevne eller arkeologiske

kilder. Det er bare en misforståelse å regne kulturen bak Pskov-langhaugene og sopka-haugene som slaviske.

For de sørlige områdene støtter B.A. Timoščuk seg på funn fra Bukovina og skriver: Ved siden av kollektiv-sentrene på områdene for de sørlige østslaviske kulturer er det funnet fyrstelige, dvs. statlige festninger. De skiller seg ut ved sitt kompliserte fortifikasjonssystem: jordvollene i festningsverkene er forsterket med innvendige konstruksjoner av tre eller stein, og på kronen var det et bolverk av tømmer. Langs utkanten av den befestede boplassen var det i adskilte rader plassert tømmerboliger og økonomibygninger. En betydelig del av området var fritt for bygninger. Ved slike fyrsteborger ligger det alltid samtidige, åpne boplasser, og der bodde den befolkning som skaffet feudaldelen i borgen alt som trengtes. De eldste fornminner av denne typen dateres til annen halvdel av det 9. århundre. Det er gravet ut fyrsteborger i Revno, Korostovataja, Lomačincy og andre steder. I det store og hele tilhører de 10.-13. århundre og var altså ingen kortvarig episode, men et langvarig fenomen. Slike boplasser har ennå ikke bydannende trekk. Det er sannsynlig at de eldste østslaviske byene i sør - Kiev, Černigov, Ljubeč, i det 9. århundre var slike fyrsteborger. Disse boplassene ville for øvrig trolig bli regnet til byene dersom man opp mot Timoscuks påstand satte A.V. Kuzas metodikk. Saken er imidlertid den at i Kiev, som i de fleste gammelrussiske byer er det til denne dag ikke funnet lag fra det 9. århundre.

FYRSTEBORGER OG FEUDALUTVIKLING

Oppkomsten av fyrsteborgene i slutten av det 9. århundre faller utvetydig sammen med at mange fellesskapsentra gikk opp i flammer. Det var slike tilfluktsborger hos drevljane som ble stukket i brann av Ol'ga. Det er spor etter branner på mange befestede boplasser. Slik Timoščuk tenker seg det, var det en prosess som tilintetgjorde de fellesskapsentraene som stod imot den nye fyrstemakten som hadde erobret alle de områder østslaverne på den tid hadde bosatt, selv om den ikke foregikk på samme tid på ulike områder. Det var en underkastelse av landene under sin fyrste. Derved ble fellesskapets overklasse tilintetgjort og fangene gjort om til en avhengig befolkning, slik enkelte steder i krøniken viser. Likvideringen av fellesskapsentrene betydde også tilintetjørelsen av stammehelligdommen, hvor man utførte de ritualer som var viktige for hver boplassgruppe. Der de brente fellesskapsentrene lå, ble fyrsteborgene bygget. B.A. Timoščuk slutter seg til de forskere som knytter oppkomsten av den sosiale gruppen av avhengige bønder ("smerdy") til at jorden gikk over i statseie. Fyrsteborgene, som bygget på jord som var tatt fra fellesskapet, var de første forpostene for den gryende feudalisme.

SPØRSMÅL OMKRING BYENES ELDESTE KULTURLAG

I de fleste av de byene som er omtalt i krønikene under det 9. århundre og som etter vår mening oppstod da, er det ikke kulturlag som tilhører det århundret. De er funnet bare i de enkeltstående byer hvor de slaviske lagene ligger på lag som skriver seg fra den stedlige ikke-slaviske befolkning, dvs. i områder som slaverne tilegnet seg sent, i det 9. århundre og senere. Den stedlige innfødte boplass var ennå ikke noen by.

Mangelen på lag fra det 9. århundre i slaviske byer som er bygget på ubebodde steder, forklares etter vår mening ved at den opprinnelige by dekket et svært lite område der kulturlaget er blitt endeventd av senere byggeaktivitet. I byene i nord, på den annen side, hvor de slaviske byene lå på et underlag av stedlige lag, foregikk omrotingen og omgravningen mindre intensivt. Slike underliggende lag finner man i de nordlige byene hvor slaverne var innvandrere, mens de sørlige byene er grunnlagt på ubebodde steder.

De nordlige boplassene ble byer allerede i slavisk tid, da samfunnet hadde oppnådd det nødvendige stadium i sin sosiale utvikling. Men ikke alle nordlige byer oppstod på innfødte boplasser. Hovedstaden i nord, Novgorod, har ikke slike lag, dens første innbyggere var ifølge krøniken slaver. Det må i forbifarten bemerkes at hypotesen om at den oppstod på tre boplasser av ulik etnisitet hadde kort levetid og er nå påvist å være uholdbar (Nosov 1984). Men i en rekke andre nordlige byer nevner ikke krønikene slaverne som de første bosetterne. I Beloozero var det vepsere, i Murom muroma-stammen, i Rostov merja-stammen. Alle disse er ikke-slaviske stammer.

FROJANOV: RUSSISKE BYSTATER SOM ANTIKKE POLIS

For seg selv står I.Ja. Frojanovs teori om at de russiske by-statene var av typen antikke polis (Frojanov 1980). Forskeren skriver at by-stater finner man over alt og nevner som eksempler by-stater hos sumererne, de homeriske grekere, sørvestslaverne, afrikanske jurubaer (Frojanov 1980: 223).

Teoriens opphavsmann peker på at allerede i krønikens omtale av Kievs grunnleggelse, knytter kronikøren den til begynnelsen på fyrstestyret. Av de to krønike-tekstene om fordrivelsen av varjagene foretrekker Frojanov versjonen i den eldste Novgorod-krøniken. Der står det at "by reiste seg mot by", mens det i Nestorkrøniken ("Beretningen om de farne år") står "slekt mot slekt". Ifølge Frojanov opptrer byene ikke bare som midtpunkt for selvstyrte stammer, men også som synonymymer for disse stammene. Han minner om at Oleg tok skatt av grekerne "by for by".

"Man kan nå regne det faktum som bevist," skriver Frojanov, "at de gammelrussiske byene er resultatet av et landsens element. De er organisk forbundet med landsbyen, de står ikke i motsetning til den, men tvert imot var de på en måte et stadium

i utviklingen av landsbyinstitusjonene. Nettopp av den grunn skiller de eldste byene, som oppstod rundt sentrale hedenske templer og tingsteder, seg ikke på noen måte fra boplasser av landsbytypen" (Frojanov 1980: 227).

Frojanovs arbeider om dette spørsmålet har fått skarp kritikk fra V.T. Pašuto, og senere N.F. Kotljar, M.B. Sverdlov og andre. Pašuto bebreidet Frojanov for ikke å forstå kildene og det spesifikke i utviklingen av det gammelrussiske samfunnet. Hypotesen om by-stater ble kjølig mottatt blant historikere (Karlovtsev 1976: 34, Kuza 1983: 14).

JANKUHNS INNFLYTELSE: VICUS-BEGREPET

H. Jankuhns typologi over handelssentra har hatt innflytelse på enkelte Lenin-gradarkeologers oppfatninger. Disse arkeologene forstod at "vici" var handelsbaser ved Østersjøen og ikke alt for like de russiske byene. De tok i betraktning den kontinentale beliggenhet og kalte enkelte boplasser i Øst-Europa for "åpne handels- og håndverksboplasser", som de utstyrte med en karakteristikk som er nær "vici". Disse "boplassene av den nye type" tjente etter deres mening "til å realisere nye samfunnsfunksjoner". "Blant disse boplassene er Ladoga, Rjurikovo gorodišče utenfor Novgorod, og fremfor alt Gnëzdovo" (Bulkin & Lebedev 1974: 12). Hva angår "vici", så kommer den karakteristikk som Pokrovskij gav våre byer nærmest (sitert ovenfor).

TILFELLET GNĚZDOVO

Jeg skal ikke her gi meg til å påvise uholdbarheten i sammenligningen mellom Gnëzdovo og "vici", - det har jeg gjort for ti år siden (Avdusin 1980). For vårt tema er det ikke så mye grunnene for at den oppstod som er viktige, som grunnene til at den gikk til grunne. Vi kan nå besvare det spørsmålet annerledes ved å bruke A.V. Kuzas definisjon av en by. Var Gnëzdovo en by? Man skriver vanligvis at den hadde gryende bytrekk, dvs. slik man ennå sier, den var en "protoby". Vi forstår under denne termen en boplass som ikke hadde fått alle bykvaliteter, og vi skal se på hvilke faktorer den manglet. Ifølge Kuza redistribuerte en by/et sentrum skatt, og han understreket at denne skatten måtte komme fra store områder og ikke bare fra den nærmeste omegn. Men Gnëzdovo er i Smolensk-området ved Dnepr et fornminne fra en fremmed kultur. Den har ingen forbindelser med selv de nærmeste fornminnene. Man kan ikke på noen måte snakke om et omland som var avhengig av den. I beste fall er det den nærliggende dyrkamarken som var nødvendig for å skaffe mat til innbyggere og gjester. Det at "volost", de underlagte territoriene, var begrenset, var da også grunnen til at Gnëzdovo ikke ble noen by, selv om den var på vei til denne forandringen. Den led nederlag i den økonomiske kampen mot Smolensk som hadde et stort og rikt omland. Den var et fyrstedømme, hvis størrelse er gitt i Rostislavs "Ustavnaja gramota", hvor det er skilt ut tidlige lag som antageligvis skriver seg fra det 10. århundre, dvs. nettopp Gnëzdovos tid. Gnëzdovo var ikke noen by, men en grenseby i handelen,

som etter forskernes mening kontrollerte drageidene mellom Dvina og Dnepr på vegne av Kiev-fyrstene.

Man kan med forsiktighet anta at et like begrenset omland var karakteristisk også for andre analoge boplasser, så som Timerëvo og Šestovica. Ladoga derimot, hadde et stort omland og ble en by.

SPØRSMÅL OMKRING PROTOBYER OG POSADY

Noen ord til om "protobyen". Mange forskere trekker grensen mellom den og en "virkelig by" på grunnlag av tegn på at det oppstod by-"posady", som tradisjonelt regnes som handels- og håndverksdelen av byen. Derfor daterer enkelte forskere de russiske byenes oppkomst tilbake og setter den til den tid "posady" oppstod.

B.D. Grekov regner med at kronikøren med "mesto" hadde en "posad" for øye. Han påpeker at ordet "mesto" på en rekke slaviske språk betyr by. Han gav ikke uttrykk for sin oppfatning av detaljene i hvordan "posady" oppstod, men henviste leseren til Tikhomirows arbeid.

M.N. Tikhomirov skrev at "by-*posady* var et nytt fenomen i de russiske byenes historie, som vi støter på første gang ikke tidligere enn slutten av det 10. århundre". Men videre motsier han seg selv: "'Podol" i Kiev oppstod som stedet for håndverk og handel, etter arkeologiske funn å dømme, i det 9. århundre, muligens i slutten av det århundret" (Tikhomirov 1956: 45, 47). I den anledning må det sies at for det første så har vi ikke arkeologiske beviser på at det i Kiev fantes noen "posad", og for det andre, må man på peke at Tikhomirows resonnement om Kiev-posad er tåkete. Han antok at posad oppstod som en bosetning under murene til fyrsteborgen i Kiev, og rommet både handelsmenn og håndverkere (Tikhomirov 1956: 45, 51). Forskeren stilte på tradisjonelt vis mot hverandre de sosiale karakteristika for en borg og en posad: "det oppstod to by-verdener: fyrstens og den frie (handel og håndverk)" (Tikhomirov 1956: 45). Vi skal videre se i hvilke grad denne verden var fri. På et tredje sted skriver Tikhomirov at i det 10. århundre hadde Kiev ennå ikke noe kvartal ved elvebredden, Podol. Slik gir Tikhomirov tre dateringer for at posad i Kiev oppstod. Jeg minner om at etter V.L. Janins berettigede mening oppstod de feudale borger som et resultat av at fyrstene eller bojarene tilegnet seg fellesskapets jord, og dette foregikk ikke før slutten av det 11.-begynnelsen av det 12. århundre.

Tikhomirows tåkete resonnement om posad forklares av at på den tid han skrev sin bok, hadde det ennå ikke vært omfattende arkeologiske utgravninger av by-posady, og de som var utført, var ikke publisert. Det var funnet få neverbrev som har gitt viktige nye opplysninger om posady, og den brede debatt om spørsmål innen by-tematikken var ennå ikke begynt. Men man må huske på at nettopp i Tikhomirows bok ble det utviklet et program om historisk utforskning av byen og dens deler, deriblant posady.

A.V. Kuza skrev at "blant forskerne har det for lenge siden festet seg en mening om den sosial-topografiske struktur som var typisk for den gammelrussiske by: en aristokratisk borg og en handels- og håndverks-"posad". Men andre ord hadde byen som minimum to befestede områder" (Kuza 1983: 18). Han skrev også at en tredjedel av fornmennene ved siden av en borg også hadde store åpne posady (på opptil 50 haa). En passant kan det nevnes at håndverk ikke alltid er kjennetegn på en posad. For det første utviklet håndverket seg allerede på de ledsagende

åpne boplassene, som vi har sett. For det andre må det for den periode da håndverket skilte seg ut, ha vært et utviklet håndverk.

Etter B.A. Timoščuks mening "er posad et by-fellesskap. Posad-fellesskapet skiller fremfor alt den gammelrussiske byen fra andre feudale sentra: fyrsteborger, feodalborger, forsvarsborger. Man kan snakke om en virkelig by først fra den tid da det hadde oppstått en slik selvstyrt enhet som posad-fellesskapet".

A.V. Kuza innvender mot denne tesen: "Selve dette problemet trenger grundigere undersøkelse og foreløpig er det ikke grunnlag for å inkludere eksistensen av et posad-fellesskap i summen av trekk som skiller ut den gammelrussiske by" (Kuza 1983: 14). Vi tillater oss å slutte oss til denne oppfatning.

DATA FRA NOVGOROD

For å avslutte oversikten over oppfatninger om by-posadenes rolle, må det fremheves at utgravningene i Novgorod har stilt spørsmålet om posad i et nytt lys. Det har vist seg at i selve sentrum av posad i Novgorod fantes det fra århundre til århundre gårder som tilhørte aristokratene i Novgorod. I så fall kan man oppfatte det enten som en benektelse av at det var en posad i Novgorod, eller slik at vår oppfatning av den sosiologiske motsetning mellom en posad og borgen er foreldet. Når vi husker på at også i andre byer, eksempelvis Smolensk, ser det ut til å ha vært bojargårder i posad, så virker det annet standpunkt mest sannsynlig. Men for en avgjørende vurdering er det foreløpig ikke nok materiale.

Undersøkelsene av posad i Novgorod har vist at herregårdspreget bebyggelse er typisk for denne byen: byen bestod av omtrent 300 gårder med feudalherrens hus, boliger for tjenere, boliger for avhengige personer (håndverkere og endog en prest) og økonomibygninger. Størrelsen på de store gårdene var opptil 1500 kvadratmeter, samtidig som det var mer beskjedne gårder på 400-500 kvadratmeter.

Herregårdspreget bebyggelse har vist seg å være typisk for de fleste gammelrussiske boplasser av bytypen.

BYHÅNDVERKETS UTVIKLING

Byhåndverket på byens begynnende utviklingsstadium tilfredstilte borgernes hverdagsbehov, hovedsakelig for de borgerne som håndverkerne selv var avhengige av. Blant håndverkerne var det skomakere, skreddere, bakere osv. Men på feudalherrens gårder bodde også juvelerer som produserte etter oppdrag. Et analogt bilde kan man på samme tid se også i Vest-Europa. Til å begynne med forsynte håndverket feudalherren og hans hird. I 1120-1130-årene endrer forholdet seg, og håndverkeren begynner å produsere for salg. Den viktigste inntekten fra håndverket gikk til feudalherren som forsynte håndverkeren med råstoff. I den tidlige periode var det jordbruksprodukter, en del av den inndrevne skatten, og senere ble det metaller og annet produksjonsråstoff, av og til importert. Konsumentene kunne også være tilfeldige personer som kjøpte en gjenstand på markedet.

Markedet, som også håndverket, er et resultat av den samfunnsmessige deling av arbeidet, og håndverkets overgang til et høyere stadium førte til at markedet ble utvidet. Trellbindingen av landsbyene ble fullført, noe som fører til vekst i feudalherrens inntekter. Veksten i bybefolkningen fører til at omfanget på markedet blir større. Feudalherren er via de håndverkere som er avhengige av ham, interessert i at handelen og produksjonen øker.

SAMMENFATTENDE OVERSIKT

Til sammenfatning kan man si at de gammelrussiske byene var en organisk del av den ennå gryende russiske stat og utviklet seg sammen med den. Betingelsene for oppkomsten av dem ble dannet mot slutten av det 8. århundre. De oppstod av det russiske samfunnet og ble byer da det ble mulig og nødvendig å redistribuere skatt som kom inn fra store områder. De første opplysningene om skatteinnsamling, "poljud'e", skriver seg fra midten av det 10. århundre. Sannsynligvis bør man føre denne dateringen tilbake til det 9. århundre, kanskje til midten av århundret.

I det 10. århundre oppstod det grenseposter for handelen langs de viktigste delene av veiene. De er ikke på noen måte forbundet med omlandet, de er fremmede for det, av en annen kultur. Man antar at disse grensepostene er dannet for at Kiev-fyrsten skulle samle avgifter gjennom sine hirdmenn. Det er Gnëzdovo, Timerëvo, Šestovica, som eksisterte samtidig til hele veien med vidt omland var fast underkastet den gammelrussiske staten. Ladoga må også nevnes. De som utforsker den, har forlatt som ubeviste sine forgjengeres tanker om at Ladoga oppstod som en boplass for en av de finske stammene. Enkelte mener at Ladoga helt fra begynnelsen (midten av det 8. århundre) var en varjager-bosetning, andre - de er i mindretall - at den er slavisk. Den første oppfatningen er den mest sannsynlige (Nosov 1984). Ladogas forbindelse med omlandet var sterkere enn tilfellet var for Gnëzdovo, Šestovica og Timerëvo. Dens påvirkning i form av fåtallige skandinaviske funn og komplekser er merkbar i et betydelig område. Det må bemerkes at slike funn er sjeldne.

Lovmessighetene i oppkomsten til byene i slavisk og ikke-slavisk miljø er, etter vår mening, i hovedtrekk like. Den tid da Ladoga fikk bydannende trekk, er nær midten av det 9. århundre, den tid da varjagene ble fordrevet hinsides havet (859), og derfor er det vanskelig å si hvilken befolkning som på den tid var herskende der: slavisk eller skandinavisk. Vi vet lite om varjagenes rolle i Ladoga. Resultatene av de arkeologiske undersøkelsene er nå publisert (Sedov 1985).

Man kan videre peke på utgravningene i Izborsk. I denne byen styrte ifølge krøniken Truvor, bror til legendens varjag-høvding Rjurik. Forventningen om å finne varjagiske funn i Izborsk har vist seg å være fåfengt: de mangler der.

Og endelig til slutt: Av det som er sagt er det åpenbart at alle antagelser om at skandinavernes spilte en viktig rolle i dannelsen av de russiske byene ikke er blitt bekreftet, hverken av skrevne eller arkeologiske kilder.

* Befestede boplasser, "gorodišče", kan oversettes med borg, men det kan lett virke misvisende, siden en "gorodišče" ikke bare var en militær borg, men en befestet boplass, liten by, handelsplass el.l.

** "goroda, mesta, tverdi, khoromy".

LITTERATUR

- Avdusin, D.A. 1980. Proiskhoždenie drevnerusskikh gorodov. *Voprosy istorii nr. 12.*
- Bulkin, V.A. & G.S. Lebedev. 1974. Gnëzdovo i Birka. K probleme stanovlenija goroda. *Kul'tura srednevekovoj Rusi.* Leningrad.
- Frojanov, I.Ja. 1980. *Kievskaja Rus'.* Leningrad.
- Grekov, B.D. 1953. *Kievskaja Rus'.* Moskva.
- Karger, M.K. 1958. *Drevnij Kiev, t.1.* Moskva-Leningrad.
- Karlov, V.V. 1976. O faktorakh ekonomičeskogo i političeskogo razvitija russkogo goroda v epokhu srednevekov'ja. *Russkij gorod.* Moskva.
- Ključevskij, V.O. 1987. *Kurs russkoj istorii. Del 1.* Moskva.
- Kuza, A.V. 1983. Social'no-ekonomičeskaja tipologija drevnerusskikh gorodov X-XIII vv. *Russkij gorod, vyp. 6.* Moskva.
- 1989. *Malye goroda Drevnej Rusi.* Moskva.
- Nosov, E.N. 1984. Novgorod i Novgorodskaja okruga IX-X vv. v svete novejšikh arkheologičeskikh dannyx. *Novgorodskij istoričeskij sbornik, vyp.2(12).* Leningrad.
- Rybakov, B.A. 1948. *Remeslo Drevnej Rusi.* Moskva.
- 1979. Smerdy. *Istorija SSSR, no.1.* Moskva.
- Sedov, V.V. (red.) 1985. *Srednevekovaja Ladoga.* Leningrad.
- Tikhomirov, M.N. 1956. *Drevnerusskije goroda.* 2.utg. Moskva
- Timoščuk, B.A. 1989 (in print). *Obščinnyj stroj vostočnyh slavjan VI-X vv.* Doktorskaja dissertacija. Moskva.